

ПОНЯТТЯ ШЛЮБУ TO THE DEFINITION OF MARRIAGE

Войтенко Т.В.,
здобувач Національної академії внутрішніх справ

У статті проаналізовано підходи до розуміння поняття «шлюб», розкрито зміст категорій, які використовуються для його визначення. Піддано критиці визначення шлюбу як союзу пожиттєвого, як союзу з метою народження та виховання дітей, як союзу рівноправних чоловіка та жінки, як сімейного союзу. Автором співставлено категорії «шлюб як союз чоловіка та жінки» та «шлюб як договір між чоловіком та жінкою». За результатами дослідження автором запропоновано відмінне від законодавчого визначення поняття шлюбу та визначено його ознаки.

Ключеві слова: шлюб, добровільність шлюбу, шлюб як союз, реєстрація шлюбу, позитивні умови вступу в шлюб, ознаки шлюбу.

В статье проанализированы подходы к пониманию понятия «брак», раскрыто содержание категорий, которые используются для его определения. Подвержено критике определение брака как союза пожизненного, как союза с целью рождения и воспитания детей, как союза равноправных мужчины и женщины, как семейного союза. Автором сопоставлены категории «брак как союз мужчины и женщины» и «брак как договор мужчины и женщины». По итогам исследования автором предложено отличающееся от законодательного понятие брака и определены его признаки.

Ключевые слова: брак, добровольность брака, брак как союз, регистрация брака, позитивные условия заключения брака, признаки брака.

The article analyzes the approach to understanding of the concept of «marriage», presents the content of the categories that are used for its definition. It is criticized the definition of marriage as a life-long union, as union on with the aim of giving birth to children and bringing them up, as a union of equal in rights a man and a woman, as a family union. The author compares categories of «marriage as a union of a man and a woman» and «marriage as a contract between a man and a woman». According to the results of the study the author proposes different from the legislative definition of the concept of marriage and defines its signs.

Key words: marriage, voluntary marriage, marriage as a union registration of marriage, positive conditions for marriage, signs of marriage.

Шлюб вважається універсальним способом створення сім'ї, який постійно еволюціонує. Шлюб виступає особливою організацією життєдіяльності людей, яка відповідає сутності людської природи і суспільства, поєднує економічне та сексуальне в єдине ціле. Це не просто біосоціальний союз чоловіка та жінки, який виконує репродуктивні функції в суспільстві, а набагато складніший організм, який знаходиться під опікою держави і права. Незважаючи на те, що шлюб є одним із найдавніших правових інститутів, його перше законодавче визначення на українських землях з'явилося лише в Сімейному кодексі України. Наскільки вдало таке визначення відображає сутність шлюбу, проаналізовано в даній статті.

З метою встановлення основних категорій, які використовуються для визначення поняття шлюбу, нами досліджено думки зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема: І.А. Загорського, В.І. Бошка, Г.М. Сverdлова, А.М. Белякової, Н.В. Орлової, Пчелінцевої Л.М., Г.К. Матвєєва, Ю.С. Червоного, І.О. Дзери, З.В. Ромовської, В.С. Гопанчука та інших.

Мета даної статті – шляхом вивчення наукових підходів до розуміння поняття шлюбу прослідкувати, які головні ознаки шлюбу виділялись науковцями на тому чи іншому етапі розвитку інституту шлюбу, встановити, чи дійсно є досконалим визначення поняття «шлюб», яке запропоноване законодавцем, та чи відображає його сутність.

Відсутність визначення поняття шлюбу давало підстави для його наукового тлумачення.

І.А. Загорський вважав, що «шлюб – це сімейний союз чоловіка та жінки, який породжує їхні права та обов'язки по відношенню один до одного та до дітей» [1, с. 5].

На думку професора В.І. Бошка, «шлюб в СРСР є вільний, рівноправний, як правило, пожиттєвий союз чоловіка і жінки, укладений із дотриманням умов і порядку, встановлених у законі, спрямований на створення соціалістичної сім'ї, що породжує між ними особисті та майнові подружні права та обов'язки» [2, с. 104].

На думку Г.М. Сverdлова, шлюб являє собою вільний і добровільний моногамний союз рівноправних чоловіка та жінки, що утворюють сім'ю, укладений з дотриманням правил, встановлених законом [3, с. 96].

За визначенням А.М. Белякової та Н.В. Орлової, з яким погодилась Л.М. Пчелінцева, «шлюб – це юридично вільний і добровільний союз чоловіка і жінки, спрямований на створення сім'ї, який породжує їх взаємні права та обов'язки. Шлюб засновується на почутті кохання, справжній дружбі і повазі, моральних принципах створення сім'ї в нашому суспільстві» [4, с. 8; 5, с. 19; 6, с. 55].

Раніше Белякова А.М. називала шлюб союзом з метою народження і виховання дітей [7, с. 87], однак таке твердження було піддане критиці Ю. Корольовим на тих підставах, що нерідкими є випадки укладення шлюбу особами досить старшого віку або ж нездатними до дітнородження [8, с. 21].

Більш детальне визначення шлюбу давав В.О. Рясенцев, на думку якого, шлюб – це укладений у визначеному законом порядку з дотриманням вимог закону добровільний і рівноправний, в принципі пожиттєвий союз вільних чоловіка та жінки, спрямований на створення сім'ї, який породжує у них взаємні права та обов'язки [9, с. 67].

На думку професора Г.К. Матвєєва, «шлюб – це вільний, рівноправний і в принципі пожиттєвий союз жінки та чоловіка, укладений з дотриманням порядку та умов, встановлених законом, що створює сім'ю і породжує між подружжям взаємні особисті і майнові права та обов'язки» [10, с. 45-46].

На думку З.В. Ромовської застереження у цих визначеннях на «в принципі» пожиттєвості шлюбу відповідало українській народній філософії, яка трактує шлюб довичним союзом жінки та чоловіка. У визначенні шлюбу, запропонованому Г.К. Матвєєвим, підкреслено, що шлюб – це союз, який створює сім'ю, а не лише спрямований на її створення [11, с. 85].

В.І. Резникова зазначає, що у переважній більшості випадків шлюбні відносини виникають саме з метою народження дітей. До того ж народження дітей, як правило, цементує шлюб, робить його більш міцним, стійким і щасливим. Суспільство бере під особливий захист та всіляко заохочує той шлюб, де народжуються діти, але водночас визнає шлюбом і такий союз чоловіка і жінки, де немає дітей. Справжня мета шлюбу (союзу) – забезпечення стійких відносин між чоловіком і жінкою, які спрямовані на народження та виховання дітей [12, с. 86].

З таким визначенням та включенням до характерних ознак шлюбу його спрямування на народження та виховання дітей ми не погоджуємося та вважаємо правильною думку науковців, які заперечують мету шлюбу як чинник для його укладення.

В.С. Гопанчук та С.П. Індиченко характеризують шлюб як союз чоловіка і жінки, який укладається у встановленому законом порядку, при цьому наголошуючи на тому, що це саме союз, а не договір і не угода [13, с. 72-73, 14, с. 6].

На нашу думку є цілком правильним вважати шлюб саме союзом чоловіка та жінки в розумінні їх добровільного об'єднання для набуття прав та обов'язків, що виключає природу шлюбу як договору. Так, шлюб є укладеним з моменту державної реєстрації, а тому права та обов'язки як подружжя виникають у чоловіка та жінки саме з моменту реєстрації шлюбу. Таким чином, можна зробити висновок, що саме шлюб породжує права та обов'язки подружжя. Натомість, як впливає з природи договору, він є укладеним у момент погодження сторонами його істотних умов, що дає підстави вважати, що укладенню договору передують погодження обсягу прав та обов'язків його сторін. Таким чином, якщо притримуватися позиції, згідно з якою шлюб є договором, то його укладенню повинне передувати погодження прав та обов'язків подружжя. Разом з тим таке погодження здійснюється на майбутнє, тобто на випадок набуття ста-

тусу подружжя, а відтак, на нашу думку, первинним є набуття статусу подружжя, тобто реєстрація особами свого об'єднання в сім'ю (союзу), а вже потім виникнення в них прав та обов'язків подружжя. Таким чином, шлюб не може бути договором, а договірними можуть бути лише відносини в шлюбі.

Враховуючи світовий досвід, Л. Драгневич запропонувала своє визначення шлюбу, відповідно до якого шлюб – це правова угода, різновид партнерства або ж добровільний союз між чоловіком і жінкою, заснований на взаємній згоді, почуттях любові, дружби, що юридично оформлений у державних органах з метою створення сім'ї, виховання дітей, внаслідок чого між подружжям встановлюються особливі шлюбні правовідносини [15, с. 41]. Таке визначення, на нашу думку, втрачає змістове навантаження, оскільки основні категорії поняття «угода», «партнерство», «союз», «добровільний», «взаємна згода» в ньому розмиті. Так, не чітко визначено, чим же є шлюб: угодою, партнерством чи союзом, застосовано одночасно поняття «добровільність» та «вільна згода», які на нашу думку є ідентичними.

Г.О. Лозова пропонує наступне визначення шлюбу: «Шлюб – це добровільний, рівноправний, спрямований на створення сім'ї сімейний союз чоловіка та жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану і є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя» [16, с. 119-122].

Однак, таке визначення знайшло свою критику в праці Л.В. Липець, яка ставить питання: як сімейний союз може бути спрямований на створення сім'ї? Адже союз або вже є сімейним, або лише спрямований на створення сім'ї. Тут вбачається суто лінгвістична плутанина, яка потребує виправлення. Крім того, уточнює, що реєстрація шлюбу не створює виключний перелік прав та обов'язків подружжя, оскільки подружжя має право укласти шлюбний договір, яким вони можуть змінити правовідносини, встановлені законом.

Найбільш вдалими Л.В. Липець вважає таке визначення шлюбу, за якого шлюб – це добровільний і рівноправний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органах РАЦС, який укладається довічно, але з правом подружжя розірвати його в будь-який момент, окрім випадків, встановлених законодавством. Шлюб символізує виникнення нової сім'ї, спрямований на настання певних наслідків суспільного та правового характеру і є підставою для виникнення у подружжя певного обсягу взаємних прав і обов'язків, встановлених Сімейним кодексом України, іншими нормативно-правовими актами, а також шлюбним договором або іншими договорами, що укладені подружжям [17, с. 11-16].

У частині 1 статті 21 Сімейного кодексу України дається законодавче визначення шлюбу: «Шлюб – це сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану» [18].

Але чи можна вважати, що наведене поняття шлюбу розкриває правову природу цього інституту? У сучасній навчальній літературі є дві протилежні точки зору на цю проблему. Одні правники, наприклад І.О. Дзера, вважають, що таке визначення хоча і не розкриває повною мірою зміст цього поняття, але дає його в тих межах, в яких відносини шлюбу піддаються правовій регламентації сімейно-правовими нормами [19, с. 74]. Професор Ю.С. Червоний не вважає його вичерпним і пропонує своє визначення: шлюб – «добровільний, спрямований

на створення сім'ї союз рівноправних чоловіка і жінки, укладений з додержанням умов та форми, встановлених законом, який породжує взаємні права та обов'язки подружжя» [20, с. 114].

Досить цікаво проблему визначення поняття шлюбу вирішив російський законодавець, взагалі не даючи його дефініції. На думку Л.М. Пчелінцевої, відсутність визначення поняття шлюбу в Сімейному кодексі Російської Федерації є правильною, оскільки шлюб являє собою складне комплексне явище, яке знаходиться під впливом не тільки правових, а й етичних, моральних норм, а також економічних законів, що ставило б під сумнів повноту поняття шлюбу лише з правової позиції [21, с. 56].

Разом з тим ми не погоджуємося з виправданням відсутності законодавчої дефініції шлюбу, оскільки відсутність поняття певної правової категорії суперечить принципу його визначеності та однакового тлумачення. Шлюб являє собою складну форму організації життєдіяльності чоловіка та жінки, а відтак, визначення поняття шлюбу має бути настільки досконалим, що повинне щонайдовше залишатися актуальним.

На нашу думку, правильним було б визначити шлюб як «союз чоловіка і жінки, укладений з додержанням умов та форми, встановлених законом, який породжує взаємні права та обов'язки подружжя та спрямований на їх набуття». У даному визначенні уникнуто посилання на сімейний характер шлюбу, оскільки сім'я може існувати і без шлюбу; не зазначається, що це союз рівноправних чоловіка та жінки, оскільки рівність прав осіб незалежно від статі є загальним принципом права та, на нашу думку, не потребує зазначення в понятті шлюбу; поняття уникає посилання на пожиттєвість чи довічність шлюбу, оскільки такий союз може бути припинений у будь-який час, за виключенням чітко встановлених законом випадків, які носять короткотривалий характер; поняття не вживає категорію добровільності, оскільки добровільність шлюбу є однією з умов вступу в шлюб.

Натомість, таке поняття вказує на головні ознаки шлюбу, які розкривають його правову сутність, а саме: а) шлюб – це союз жінки та чоловіка, б) шлюб – це союз, який зареєстрований у державному органі, а відтак, не визнається релігійний шлюб, в) шлюб укладається з дотриманням умов, необхідних для його укладення, в тому числі й умови його добровільності, г) шлюб породжує права та обов'язки подружжя, д) шлюб спрямований на набуття прав та обов'язків подружжя (інакше шлюб є фіктивним).

Водночас навіть таке визначення шлюбу, яке фактично позбавлене зайвих категорій, може викликати дискусію, як, наприклад, включення до поняття шлюбу застереження, що це союз жінки та чоловіка, який зареєстрований в органах РАЦС. Так, професор З.В. Ромовська різностатевість і державну реєстрацію називає позитивними умовами шлюбу [11, с. 92].

Разом з тим вважаємо можливим включення до поняття шлюбу його позитивних умов, оскільки без наявності таких існування шлюбу є неможливим.

Отже, розкриття поняття шлюбу та визначення його головних ознак сприяє правильному розумінню цього інституту. Разом з тим наявність великої кількості досліджень даного питання не усунула проблему однозначного визначення поняття та умов укладення шлюбу, а відтак, свідчить про актуальність подальших досліджень даного питання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загорский И. А. Курс семейного права. Одесса, 1902. – 298 с.
2. Бошко В.И. Очерки советского семейного права. – К.: Госполитиздат УССР, 1952. – 372 с.
3. Свердлов Г.М. Советское семейное право. – М.: Госюриздат, 1958. – 258 с.
4. Белякова А.М. Вопросы советского семейного права в судебной практике (Пособие для слушателей народных университетов). – М.: Знание, 1989. – 143 с.
5. Орлова Н.В. Правовое регулирование брака в СССР. – М.: Наука, 1971. – 127 с.

6. Пчелинцева Л.М. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2004. – 832 с.
7. Белякова А.М., Ворожейкин Е.М. Советское семейное право. Учебник. – М.: Юрид. лит, 1974. – 304 с.
8. Королев Ю.А. Брак и развод. – М.: Юрид. лит. – 1978. – 240 с.
9. Рясенцев В.А. Семейное право. – М.: Юрид. лит, 1971. - 293 с.
10. Матвеев Г.К. Советское семейное право: Учебник. – М.: Юридическая литература, 1985. – 208 с.
11. Ромовська З.В. Українське сімейне право: підручник [для студ. вищ. навч. закл.]. Зорислава Ромовська. – К.: Правова єдність, 2009. – 500 с.
12. Резникова В.І. Поняття шлюбу та сім'ї в новому сімейному кодексі України // Вісник. – Д., 2004. – Вип. 2. – С. 86.
13. Сімейне право України: навч. посібник для студ. юрид. вузів і ф-тів / С. П. Индиченко, В.С. Гопанчук, О. В. Дзера, Л.А. Савченко ; За ред. О. В. Дзери. – К. : Вентурі, 1997. - 272 с.
14. Брачно-сімейне право в вопросах и ответах / С. П. Индиченко. – К.: Политиздат Украины, 1990. – 192 с.
15. Драгневич Л. Сутність і ретроспектива становлення та розвитку шлюбно-сімейних відносин в Україні // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – №1. – С. 40 - 42.
16. Лозова Г.О. Законодавче визначення сім'ї та шлюбу / Г.О. Лозова // Університетські наукові записки. – 2006. - № 1. – С. 119-122.
17. Липець Л.В. Врегулювання шлюбних та подібних відносин законом та договором: Дис. ... канд. юрид. наук / НАНУ Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2009. – 223 с.
18. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
19. Сімейне право України: Підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 264 с.
20. Сімейне право України: підручник / За ред. Ю.С. Червоного. – К., 2004. – 400 с.
21. Пчелинцева Л.М. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2004. – 832 с.